

УДК 821.161.2 – 991.09=162.1 «16»

Федько О.

РИТОРИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛЬСЬКОМОВНИХ ТРАКТАТІВ МОГИЛЯНСЬКОЇ ДОБИ

Анотація. У статті охарактеризовано риторичні параметри українських польськокомовних трактатів Могилянської доби. Наголошено, що на їх появу вплинули як історично-політичні обставини в Україні, так і європейські тенденції. Крізь призму риторики досліджено індивідуальний стиль таких авторів, як Касіян Сакович, Петро Могила, Іван Дубович, Пахомій Война-Оранський. Виокремлено застосовані у творах прийоми персвазивного текстотворення, простежено їх зв'язок з апологетикою. Доведено, що автори перебували у постійному діалозі із конкретним адресатом, опонентом та їхніми творами. Істотно поглиблено дослідження впливу ренесансно-реформаційної і контрреформаційної літератури Західної Європи на розвиток трактатів, вивчено рецепцію творів їхніми опонентами. З'ясовано, що риторичні їх акценти підвищували емоційно-оцінну виразність мовлення, надаючи творам переконливість, дозволяли письменникам впливати на читачів, яких змушували зрозуміти їхню релігійну позицію, зосереджуючи увагу на важливих богословських питаннях та предметах суперечки. Констатовано, що трактати мали не тільки особливе літературно-естетичне значення, але й слугували основою для таких творів у другій половині XVII ст., у яких продовжено міжконфесійну суперечку, займали важливе місце у тогочасних богословських дебатах та активізації толерування у ставленні до опонентів.

Ключові слова: трактат, автор, риторика, художня своєрідність, авторський стиль, рецепція, опонент, персвазія, текстотворення, барокове письменство.

Інформація про автора: Федько Ольга Миколаївна, викладачка кафедри філології та перекладу Українського державного університету науки та технологій (м. Дніпро) здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 035. Філологія Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

E-mail: fedkoolha@gmail.com

Fedko O.

THE RHETORIC OF THE UKRAINIAN POLISH LANGUAGE TREATISES OF THE MOHYLIAN PERIOD

Abstract. *The article is characterized that the rhetorical parameters of the Ukrainian Polish-language treatises of the Mohylian period: Cassian Sakowicz “Perspective and explanation of delusions, heresies and superstitions of the Greco-Roman Church” (“Επανόρθωσις albo Perspectiwa y obiasnienie”) (1642), Petro Mohyla “The Lithos, or the Stone from the pilgrimage of the Holy Russian Orthodox Church” (“ΛΙΘΟΣ albo kamień z procy prawdy Cerkwie Świętej Prawosławney Ruskiej. Na skruszenie fałecznościemney Perspektiwy albo raczey Paszkwilu od Kassiana Sakowicza”) (1644), Ivan Dubovych “Image of the Eastern Orthodox Church” (“Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej”) (1644), Pachomius Voyna-Oransky “The Mirror, or the Curtain” (“ZWIERCADŁO albo ZASŁONA od Przewielebnego Oyca Pachomiusza Woyny Orańskiego, z łaski Bożej y Ś. Stolice Apostolskiej Episkopa Pińskiego y Turowskiego naprezik uszczypliwey PERSPEKTYWIE przez X. Kassiana Sakowicza złożonego Archimandry Dubieńskiego zebraney y napisaney ic. ic. WYSTAWIONA”) (1645). It is emphasized that their appearance was influenced by both historical and political circumstances in Ukraine and trends that were widespread in Europe at that time. Through the prism of rhetoric, the individual style of the authors is studied, the techniques of persuasive text creation used in the works, the formative principles of the argumentation system are separated, their connection with apologetics is traced, the peculiarities of the theologians’ use of methods and approaches to the interpretation of the Holy Scripture, which the authors interpreted in accordance with their religious beliefs, which were in permanent dialogue with a specific addressee, opponent and their works. The study of the influence of the Renaissance-Reformation and Counter-Reformation literature of Western Europe on the development of treatises was significantly deepened, and the reception of the works by their opponents was studied. It is proven that the works were aimed at a wide audience, as they were based on the rules of behavior and morality of a decent Christian, their purpose was to convey to believers the basic norms of Christian morality, spread religious beliefs, and interpret the biblical text. And their rhetorical accents increased the emotional and evaluative expressiveness of speech, giving their works persuasiveness, allowing writers to influence readers and make them understand their religious position,*

focusing on important theological issues and subjects of controversy. They not only had a special literary and aesthetic value, but also served as the basis of the treatises of the second half of the 18th century, which continued the inter-confessional dispute, occupied an important place in the contemporary theological debates and the activation of tolerance in the attitude towards opponents.

Key words: treatise, author, rhetoric, artistic originality, author's style, reception, opponent, persuasion, text creation, baroque writing.

Information about author: Olha Fedko, teacher of the Department of Philology and Translation of The Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro), graduate of the third (educational and scientific) level of higher education, specialty 035 Philology, Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University of Ternopil.

E-mail: fedkoolha@gmail.com

Fedko O.

RETORYKA UKRAIŃSKICH TRAKTATÓW POLSKOJĘZYCZNYCH OKRESU MOHYLAŃSKIEGO

Abstrakt. W artykule scharakteryzowane są parametry retoryczne traktatów ukraińsko-polskich z okresu mohylańskiego. Podkreśla się, że na ich pojawienie się miały wpływ zarówno uwarunkowania historyczne i polityczne w Ukrainie, jak i trendy europejskie. Przez pryzmat retoryki badany jest indywidualny styl takich autorów jak Kasjan Sakowicz, Petro Mohyla, Ivan Dubowych czy Pahomii Voyna-Oranskyi. Wyróżniono stosowane w dziełach techniki tworzenia tekstu perswazyjnego, prześledzono ich związek z apologetyką, scharakteryzowano specyfikę stosowania przez teologów metod i podejść do interpretacji Pisma Świętego. Udowodniono, że autorzy prowadzili ciągły dialog z konkretnym adresatem, przeciwnikiem i swoim dziełem. Znacząco pogłębiono badania nad wpływem literatury renesansowo-reformacyjnej i kontrreformacyjnej Europy Zachodniej na rozwój traktatów oraz badano recepcję dzieł przez ich przeciwników. Stwierdzono, że ich akcenty retoryczne zwiększały emocjonalną i wartościującą ekspresyjność mowy, nadając utworom perswazyjność, pozwalały pisarzom oddziaływać na czytelników i pozwalać im rozumieć swoje stanowisko religijne, skupiając się na ważnych kwestiach teologicznych i przedmiotach kontrowersji, miały nie tylko szczególne znaczenie literackie i znaczenie estetyczne, ale posłużyły

także za podstawę traktatów drugiej połowy XII wieku, w których kontynuowany był spór międzywyznaniowy, zajmował ważne miejsce w ówczesnych debatach teologicznych i aktywizacji tolerancji w stosunku do oponentów.

Słowa kluczowe: *traktat, autor, retoryka, oryginalność artystyczna, styl autora, recepcja, przeciwnik, perswazja, tworzenie tekstu, pisarstwo barokowe.*

Informacje o autorze: *Olga Fedko, nauczycielka wydziału filologii i tłumaczeń Ukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Naukowo-Technologicznego (Dnipro), absolwentka trzeciego stopnia szkolnictwa wyższego (dydaktyczno-naukowego), specjalność 035 Filologia, Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia Wołodymyra Hnatiuka w Tarnopolu.*

E-mail: *fedkoolha@gmail.com*

Постановка проблеми. У другій половині XVI–XVII ст. в українській літературній традиції та житті соціуму польська мова, поряд з українською, церковнослов'янською, грецькою, латинською була мовою міжконфесійного та міжкультурного спілкування, сприяла тодішній українській літературі адаптувати на своєму ґрунті західноєвропейські традиції періодів Відродження, Реформації та Контрреформації. Її використання українськими книжниками було також необхідністю захистити права й привілеї, надані Київській церкві литовськими князями, продемонструвати авторитет українських громад перед політико-адміністративною верхівкою Речі Посполитої. Щодо вживання польської мови у різних тогочасних потребах на території України Ольга Гнатюк зауважила, що діячі православної церкви противились вживанню польської мови, «але не знати її – це значило бути відокремленим від багатьох найновіших надбань культури. Знання польської мови було потрібне діячам православної церкви передусім для боротьби за власне існування» [1, с. 251]. Посилили у православному середовищі використання латинської та польської мов реформи Петра Могили. Ростислав Радішевський наголошує, що богослов був переконаний, що «не ізоляція і замкнення у власному культурному просторі врятовують українську Православну Церкву, а навпаки – тісний контакт із латинським Заходом, глибоке знання європейської культури і усього польського, бо лише в такий спосіб можна було результа-

тивно і на рівних правах відстоювати власну духовну самобутність» [8, с. 7]. Звісно, що використання польської мови у різних потребах не компрометувало національної ідентичності українців. Сьогодні важливо це визнавати для всебічного осмислення історичних процесів, в яких формувалася державність України, її політична культура і самобутні літературні традиції.

Неабияке значення у цьому діалозі відіграла і польська література, яка у XVI ст. пережила «золотий вік», широко започаткувавши нові секуляризовані жанри та мовні форми, що виражали гуманістичну свідомість і базувалися на художній образності. Щоправда, разом зі світськими творами, повними роздумами про людину та її особистість помітні були «прояви глибокої релігійності францисканського типу» [11, с. 3–5], що створило особливий ґрунт для ренесансних традицій, які включали такий духовний стрижень, як Реформація. Як вважає польський дослідник Т. Вітчак, у польській літературі у той час, незважаючи на хвилю Реформації, позиції християнства залишалися незмінними. Християнська аксіологія залишалася в центрі уваги польських письменників. Крім того, польська література цієї епохи позиціонувалася і як взірць європейського літературного процесу, тому відрізнялася від візантійського типу з домінуючим релігійно-теологічним змістом та прагненням дотримуватися біблійного розуміння Слова Божого як Об'явлення Божого і джерела істинного знання [12]. Важливу сторінку у контексті використання польської мови у літературній творчості того часу займають українські богословські трактати могилянської доби, що є важливою складовою українського барокового письма, знаковими для збереження українцями національної ідентичності.

Аналіз найновіших публікацій з теми дослідження. Польськомовне українське письменство XVII ст., до якого належать і трактати, за твердженням Світлани Сухаревої, є феноменом, «який не мав відповідників упродовж усієї історії слов'янських літератур з огляду на його субкультурний, наднаціональний характер. Зароджене на вагомому літературному ґрунті попередніх

поколінь, воно співзвучне з латиною, перекладною літературою, яка побутувала на теренах давньої Речі Посполитої, імітаційними працями епохи Ренесансу, створеними українською і польською мовами, а також поезією і драмою цієї доби» [9, с. 7].

Дослідники польськомовних українських трактатів характеризують їх досить різнобічно. Наприклад, постать Петра Могили, як одного із авторів, викликала різноманітні судження як серед істориків, так і серед тих, хто жив після нього, але всі погоджуються, що він був вольовим, авторитетним, твердим керівником, покликаним своєю добою та звичаями. Крім того, його здібності як досвідченого організатора, доброго порадника та мудрого наставника також визнаються, а його реформи сприяли розвитку освіти, науки та культури в Україні, підвищуючи національну свідомість і усвідомлення своєї гідності українців. Ігор Ісіченко полемічне протиостояння трактатів «Ελανóρθωσις albo Perspectiwa y obiasnienie» Касіяна Саковича і «ΛΙΘΟΣ або kamień z procy prawdy Cerkwie Świątey Prawosławney Ruskiej. Na skruszenie fałecznościemney Perspektiwy albo raczej Paszkwilu od Kassiana Sakowicza» Петра Могили назвав «одним з найбільш яскравих і певною мірою епатажних епізодів літературного життя України епохи Бароко» [4, с.1].

Мета статті – з'ясувати, як інтегрується риторична традиція у тексти трактатів Могилянської доби та як це впливає на їх комунікативну специфіку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Могилянською добою іменують період, пов'язаний із діяльністю визначного церковного, культурного і освітнього діяча, основоположника українського національно-культурного відродження в Україні, що припадає на 30–40-і роки XVII ст., Петра Могили. Це був непростий час у нашій історії. Після легалізації на коронаційному сеймі польським королем Владиславом IV у 1633 році православної церковної ієрархії він був призначений митрополитом Київським і Галицьким. На думку С. Головаценка, у 1632–1635 роках для православної Київської митрополії почався якісно новий етап існування. «Він був характерний можливістю відновлення стосунків з державою, насам-

перед через впорядкування юридичного статусу церкви, а також можливістю кардинального впорядкування внутрішньоцерковного життя» [2]. Упорядкування внутрішнього життя церкви як цілісного організму було головним завданням новообраного київського митрополита Петра Могили. Необхідно було зміцнити церковну організацію, яка була ослаблена у період безправ'я Київської православної митрополії. Це стосувалося систематизації та виправлення догматики, обрядовості, а також вдосконалення церковної освіти. Відновити ефективну систему управління церковною юрисдикцією, визначити статус і повноваження різних церковних інституцій, розподілити владні функції єпископату та предстоятеля церкви [2]. Велика увага приділялася розробленню богословської догматики. «Могилянське богослов'я піднесло Київ на рівень найважливіших теологічних центрів християнського світу, підтверджуючи метафоричне визначення міста як «другого Єрусалима». Тут під егідою митрополита в 30–40-х роках XVII ст. зростає нова генерація мислителів, які знали давні й нові європейські мови й мали належну філософську підготовку» [3, с. 60-61].

Але богословські суперечки між православними, уніатами та католиками не припинялися. Могилянська доба стала новим їх етапом. «Часова віддаленість від подій Берестейської унії зробила свою справу – полемічні тези стали поступово вичерпуватися й сходити на узбіччя письменницької діяльності. На зміну їм прийшла система барокових образів, словесних фігур, які покликані відновлювати суспільну контрверсію» [9, с. 131].

У цьому контексті особливе місце займають богословські трактати. Розпочав суперечку Касіян Сакович. Він у 1642 році опублікував у Кракові трактат під назвою «Перспектива і пояснення облуд, ересей і забобонів греко-римської церкви» («Ελαπόρθωσις albo Perspectiwa u obiasnienie»). У творі критикувалася як православна, так і уніатська церкви, особливо їх обрядовість. К. Сакович, як ревний послідовник римської церкви, намагається осудити всі релігійні відхилення. У 1644 році Петро Могила на закиди Касіяна Саковича відповів твором «Літос, або Камінь із прощі святої руської православної церкви»

(«ΛΙΘΟΣ abo kamień z procy prawdy Cerkwie Świętej Prawosławney Ruskiej. Na skruszenie fałecznościemney Perspektiwy albo raczey Paszkwilu od Kassiana Sakowicza». Книга була опублікована у друкарні Києво-Печерської лаври польською мовою під псевдонімом Євсевій Пімен. Полілог у цьому ж році доповнив Іван Дубович трактатом «Образ Східної православної церкви» («Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwie Bożey»), а у 1645 році – Пахомій Война-Оранський написав «Дзеркало, або завіса» (««ZWIERCIADŁO albo ZASŁONA od Przewielbnego Oycy Pachomiusza Woyny Orańskiego, z łaski Bożey y Ś. Stolicy Apostolskiej Episkopa Pińskiego y Turowskiego naprzeciw uszczypliwey PERSPEKTYWIE przez X. Kassiana Sakowicza złożonego Archimandrytę Dubieńskiego zebraney y napisaney ic. ic. WYSTAWIONA»).

Появу польськомовних трактатів в українській літературі у XVI – XVII ст. спонукало поширення ренесансно-реформаційних рухів у Речі Посполитій. Часто використовувався цей жанр у післяберестейській полеміці. Вони були орієнтовані на широку аудиторію. Їх автори тлумачили відповідно до своїх релігійних переконань текст Біблії і, віддаючи перевагу різноманітності жанрових форм, перебували у постійному діалозі із конкретним адресатом, опонентом та їхніми творами. Найактивніші апологети протестантів, католиків і православних, щоб висловити свою релігійну та соціально-політичну позицію, охоче зверталися до цього жанру, бо його монологічна форма дозволяла публічно поширювати свої ідеї, розглядати будь-яку проблему з точки зору, що абсолютно протилежна позиції опонента. Такі твори містили чітку структуру ідей, які хотів проголосити письменник. У них також подавалася авторська інтерпретації актуальних проблем, щоб прямо вплинути на їх розвиток і вирішення. Тобто, основна їх мета полягала в тому, щоб формувати громадську думку щодо політично-релігійних питань, а також безпосередньо впливати на слухачів, переконуючи їх у правильності аргументів автора, для чого використовувалися риторичні засоби.

Варто зазначити, що риторичні курси активно викладалися тоді у Києво-Могилянській колегії. Їх автори використовували на-

станови Арістотеля, Квінтіліана і Цицерона, а також ідеї протестантських та католицьких риторів. Наприклад, протестанти черпали основи риторичної майстерності з праці Філіпа Меланхтона «*Elementa rhetorices*» (1531), а в езуїтських школах – з підручників Кипріяна «*Coarpeza De arte rhetorica*» (1560) та Еммануїла Альвареса «*De institutione grammatica*» (1570). Спільним формально-риторичним засобом, що використовувалося в усіх посібниках, було переконання. На думку Руслана Ткачука, який досліджував полемічні твори унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст., риторичність часто зустрічається в текстах тодішніх письменників. «Персвазивними мовними прийомами, які найчастіше застосовували унійні богослови в літературній полеміці з православними церковниками, були риторичні фігури діалогізації, додавання, накопичення, ритмізації, антонімії, іронії, сарказму, що увиразнювали емоційну складову тексту» [10, с. 60].

Структура твору, розміщення матеріалу (аргументаційні топіки, різноманітні приклади та авторські розмірковування), методи впливу також визначалися законами риторики. Кожна складова тексту виконувала свою роль. Передмова, наприклад, повинна продемонструвати проблему твору та його побудову, зацікавити читача та переконати його отримати нові знання. Кожен розділ – артикулювати одну із проблем. Тому будова польськомовних трактатів Могілянської доби є традиційною. Основний текст «*Επιλόγιος ήτοι Περσπεκτιβα у обіясненіє*» Касіяна Саковича складався із посвяти князю Станіславу Любомирському та передмови, у якій традиційно подається звертання до читача греко-руської релігії. У посвяті вказуються причини, які спонукали його до створення книги, а саме: він керувався бажанням показати українському народу великі недоліки у православній вірі, помилки у релігійних питаннях і подати руку допомоги для їх вирішення. Далі – два розділи. У першому детально розкрив хиби та „неблагопристойності” при здійсненні богослужінь та таїнств. У другому – звернув увагу на абсурдність православних та уніатських церковних чинів, таких як хрещення, миропома-

зання, сповідь, соборування, таїнство священства. Болючим для полеміста є питання одягу духовенства, їхнього соціального забезпечення. Щоб вирішити проблему освіти молоді, письменник звертається до православних єпископів з проханням відкривати навчальні заклади, посилаючись на те, що вони досить заможні, володіють маєтками та отримують великі прибутки. У творі також вказано на найважливіші предмети, які повинні вивчатися у школах: дітей повинні навчати грамоті грецькою, руською і польською мовами, а також повинен вивчатися катехизис і устав, а латинську мову краще вивчати в академіях і колегіях. Важливим аспектом полемізувань Касіяна Саковича є визначення місця папи в єдиній церкві. Автор ретельно вивчив всі процеси в православній церкві та дійшов висновку, що вони майже повністю узгоджені з католицькою церквою. Єдина позиція, яка відрізняє їх від католицької, – це питання про походження Святого Духа та примат папи. Завершується викривально-докірливий твір Касіяна Саковича закликом до усунення цих проблем.

«ΛΙΘΟΣ abo kamień z procy prawdy Cerkwie Świętej Prawosławney Ruskiej. Na skruszenie fałecznościemney Perspektywy albo raczej Paszkwilu od Kassiana Sakowicza» Петра Могили присвячено Максиміліану Бжозовському, військовику та уряднику Речі Посполитої, який був одним із небагатьох православних шляхтичів, що мали тісні зв'язки з київською православною митрополією, він підтримував фінансово діяльність православної церкви, а також брав у 1647 році участь у виборах печерського архімандрита.

Текст твору структуровано відповідно до твору Касіяна Саковича. Герб Максиміліана Бжозовського та вірші на його честь знаходяться після заголовкового комплексу на звороті титульної сторінки. Після цього – посьята «статечному сину церкви святої», у якій хвалиться родина мецената та подається сподівання, що «ясновельможний Його Милість п. воевода, у своєму запалі віри не похитнувшись, свою милостиву прихильність справі Руської православної релігії хоче засвітити» [7, с. 47]. У наступній частині твору, «Передмові до чительника», автор етикетно знайомить «милости-

вого читача» з помилками опонента. Згідно зі структурою твору Касіяна Саковича «Perspektiwa...», після цього йдуть два розділи, у яких автор заперечує звинувачення православної церкви щодо недоліків у греко-східному статуті та «неблагопристойності» під час здійснення таїнств. Для аргументації своїх тверджень звертається до авторитетних церковних та історичних джерел, тому у творі є багато цитат. На цій основі дослідники діяльності та творчості митрополита погоджуються у високому рівні його освіченості та досягненні мети, яка полягала в обґрунтуванні та доведенні того, що релігійні догми не можуть змінюватися, а обряди можуть, оскільки вони є інтерпретацією релігійної думки.

Перша і друга частини побудовані за такою моделлю: «теза» (питання) К. Саковича, що зазвичай починається словами «говориш», «кажеш», «питаєш», «стверджуєш» тощо – «антитеза» (відповідь) П. Могили. При відповіді митрополит вдається до цитування авторитетних джерел, щоб довести правдивість своєї позиції, показати серйозне ставлення до роботи та показати свою обізнаність в кожному питанні.

Книга закінчується двома трактатами, які розкривають доктринальні відмінності між Східною і Західною церквами: походження Святого Духа та верховенство Папи. Вони є достойною відповіддю Петра Могили на пропозицію Касіяна Саковича долучитися до католицької віри. У першому трактаті автор проголошує ідею соборності, прав церкви, на чолі якої стоїть Христос. У другому спростовує догматичні твердження опонента про зверхність римських владик. Натомість апелює до традицій Київської Русі, періоду її хрещення: «Зрозуміло також всім, що хто лишень відрізає, від якого лишень патріархи охрещені, ті повинні бути під його послухом, а наша Руська Церква є хрещена від Константинопольського патріарха, про що читаємо в польських літописах, тому право належності ми йому повинні віддавати, від послуху ніхто нас не може відвести і дарма спокушає» [7, с. 523].

Твір Івана Дубовича «Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej» складається з присвяти луцькому єпископу католицької

церкви Андрію Гембицькому, апробації каноніка львівської архієпископії Валентина Скробішовського та чотирьох книг, у яких розповідається про церкву, верховенство Папи Римського, правонаступників апостола Петра, хрещення українських князів і становлення Київської митрополії [10, с. 351]. У посвяті, яка розпочинається традиційно з герба Гембицьких, панегіричного вірша та історії роду, зазначається, що написав книгу, коли займав посаду настоятеля Дерманського монастиря. Тут проявляються його блискучі знання латинської мови, грецьких та римських джерел. Використовуючи топоси самоприниження та возвеличення, тобто протиставлення, що рекомендувалися у риторичних курсах, прославляє рід Гембицьких. Повагу до Андрія Гембицького як «ясновельможного і найхвалебнішого пастиря» [10, с. 352] підсилює цитатами із віршів римських поетів Квінта Горация Флакка, Децима Юнія Ювенала. Після посвяти подається розділ «O Cerkwii», який складається із трьох підрозділів. У них йдеться про святість церкви, яку він вважав диференційною ознакою християнства серед інших релігій, подається огляд вселенських соборів як найвищої законодавчої влади в християнстві. У другому розділі «O zwierzchności Piotra Ś.», у трьох його підрозділах, обґрунтовано старшинство апостола Петра між учнями.

Дотримувався риторичної стратегії щодо будови твору і Пахомій Война-Оранський у трактаті «Дзеркало, або завіса» («ZWIERCIA DŁO albo ZASŁONA od Przewielebnego Oycy Pachomiusza Woyny Orańskiego, z łaski Bożej y Ś. Stolicy Apostolskiej Episkopa Pińskiego y Turowskiego naprzeciw uszczypliwej PERSPEKTYWIE przez X. Kassiana Sakowicza złożonego Archimandrytę Dubieńskiego zebraney y napisaney ic. ic. WYSTAWIONA»). Твір складається з присвяти гродненському старості Фредерику Сапізі й чотирьох розділів: «Super aspidem et basiliscum ambulatorbis», «Perspectiva deceptiva», «Perspectiva agens in distans», «Perspectiva dolosa» [10, с. 385]. У передмові обґрунтовано назву твору, а у розділах обговорювалися важливі обрядові проблеми православної церкви.

Але риторика стала засадничою не тільки у структуруванні трактатів, вона визначала і їх стиль. Зважаючи на художні якості текстів, це стало еталоном «хорошого» мовлення, допомогло створити певні канони, перетворило риторику на мистецтво переконання. Барокові трактати, як і проповіді, відповідали таким стандартам літератури, як єдність предмета, єдність думки чи теми, повнота і сумірність частин і художність викладу [6, с. 26].

Художньо-риторичній стилізації текстів сприяла їх діалогічність. Особлива позиція і діалогічна інтонація відчувається з перших рядків майже у кожному трактаті через конкретне звертання до опонента, критику його позиції, звинувачення у неправдивості його тверджень. Також дуже майстерно кожен богослов у згаданих творах вибудовує діалог із читачем у «Передмові до читача». Як, наприклад, Петро Могила у «ΛΙΘΟΣ abo kamień»: «Уже другий рік минає, милостивий читачу, як Касіян Сакович, колишній Дубенський архімандрит, до цього будучи цілковито запальним уніатом, від віри, чернечої сутани й уніатського обряду ганебно відмовився і поїхав до Кракова, щоб написати темно-хімерну «Перспективу», в якій, не зоглянувшись спочатку на самого себе, що не має вуха, оцінює старших своїх єпископів уніатських, що вони не справжні уніати, а лише за назвою і подобою» [7, с. 53]. Діалог, таким чином уподібнюється судовій риторичі, де вправність оратора є також важливою. Апелювання автора спрямовується на дві протилежні позиції – опонента і читача у ролі судді.

Через діалогічність композиції трактатів авторам вдається майстерно висловлювати і своє ставлення до тез опонента, посилюючи їх власними коментарями. Для цього вони користуються різними риторичними засобами з іронічним відтінком. Петро Могила, наприклад, використовуючи діалогічну побудову, дає аргументовану відповідь Касіяну Саковичу. Після наведення цитати опонента подається відповідь автора: «Запитуєш також на с. 30, чому Літургії раніше освячених дарів не міг священик відправляти і оцим щорічним Таїнствам, адже воно є Таїнством, попередньо принесеним у жертву. Відповідаю. Із причин, через які й

Римська Церква не з отих якихось Гостій малих, які для причасників у Чистий Четвер освячені, але ту, більшу, Гостію, яку для цього тільки разом із ними освятила, здійснює у Страсну П'ятницю» [7, с. 159]. У формі відповідей на звинувачення латинників з боку православних богословів у лжевченні про верховенство римських пап побудовано другу частину третього підрозділу «Świadectwa z Modlitw Cerkiewnych, у Hrehoria Metropolity Kiiowskiego», що складає другий розділ «O zwierzchności Piotra Ś.» твору Івана Дубовича «Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej». У змодельованому діалозі з читачем, за переконанням Руслана Ткачука, Іван Дубович розкриває, як латинники розуміли урядування в церкві невидимого глави - Ісуса Христа і видимого - Папи Римського [10, с. 367].

Риторичного стильового обрамлення і художнього ефекту надавав трактатам принцип протиставлення, який органічно сприймався реципієнтом. Принцип контрасту був пріоритетним чинником у співвідношенні тексту-закиду та тексту-відповіді. Знаменною прикметою майже всіх тогочасних трактатів було культивування ефектних художніх засобів. Використовуючи для аргументації своїх поглядів і коментарів богословських проблем Біблію, твори отців церкви, філософські трактати, конкретні документи, власне конструювання позиції опонента в тексті, моделюючи ймовірну реакцію реципієнта, автори уміло застосовували риторичні прийоми, а їх вдало екстрапольовані із різних джерел образи «справляли значно більший вплив на почуття реципієнта, ніж ґрунтовна наукова аргументація» [5, с. 375]. Це полегшувало сприйняття і розуміння текстів, які містили виклад складних церковно-догматичних проблем.

Висновки дослідження. На появу польськомовних трактатів Могилянської доби вплинули як історично-політичні обставини в Україні, так і тенденції, які були поширені в Європі того часу. А риторичні їх акценти підвищували емоційно-оцінну виразність мовлення, надаючи творам переконливість, дозволяли письменникам впливати на читачів і змусити їх зрозуміти їхні думки, зосереджуючи увагу на важливих богословських питаннях та предметах суперечки. Вони не тільки мали особливе літератур-

но-естетичне значення, але й слугували основою трактатів другої половини XVII ст., у яких продовжено міжконфесійну суперечку. У 1668 році, наприклад, у Вільно опубліковано твір Павла Бойми «Стара віра». Йому у відповідь Лазар Баранович у 1676 році у Новгород-Сіверську видає твір «Нова міра старої віри». А у 1678 році у цій же друкарні опубліковано трактат Іоанікія Галятовського «Стара Західна Церква...». До цієї групи трактатів варто віднести також твори «Про істинну віру» Інокентія Гізеля, «Про походження Святого Духа» Адама Зерникова, «Камінь віри» Стефана Яворського, «Дослідження про розкольницьку брянську віру» Дмитрія Туптала, які займали важливе місце в богословських дебатах, активізації толерування у ставленні до опонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк О. До переоцінки літературного процесу XV–XVIII ст. (Огляд публікацій давньої української літератури). *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.* Київ: Наукова думка. 1993. С. 237–266.
2. Головащенко С. І. Реформи Петра Могили і православна церковність. *П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч.* Київ: Дніпро. 1997 <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24801>
3. Єгорова В. Петро Могила та «могилянська доба»: історія та сучасність. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.* 2014. № 12. С.57–64.
4. Ісіченко Ігор, архієпископ. Війна барокових метафор. «Камінь» Петра Могили проти «підзорної труби» Касіяна Саковича. Харків: Акта. 2017. 348с.
5. Історія української літератури: у 12-ти томах. Київ: Наукова думка. Том 2, 2014. 838 с.
6. Кречотень В.І. Оповідання Антонія Радивилівського. З історії української новелістики. Київ: Наукова думка. 1983. 407 с.
7. Могила Петро. Літос. Передмова, переклад із старопольської Росислава Радішевського. Київ: Талком. 2018. 656 с.
8. Радішевський Р. «Літос» і духовна спадщина Петра Могили. *Петро Могила. Літос.* Київ: Талком. 2018. 656 с.
9. Сухарева С. Риторичний простір польськомовної прози ХУІІІ ст. Луцьк: Вежа-Друк. 2015. 370с.

10. Ткачук Р. Полемічна традиція унійних письменників кінця ХУІ – першої половини ХУІІІ ст.: доба і постаті, текст і протекст, риторика і поетика. Київ: КММ. 2019. 462 с.

11. Wałęcki W. Szesnastowieczna proza polska (szkic systematyki). Kraków. 1980.

12. Witczak T. Literatura Średniowiecza. Warszawa, 1990.

REFERENCES

1. Hnatiuk O. Do pereotsinky literaturnoho protsesu XV–XVIII st. (Ohliad publikatsii davnoi ukrainskoi literatury). *Yevropeiske vidrodzhennia ta ukrainska literatura XIV–XVIII st.* Kyiv: Naukova dumka. 1993. S. 237–266.

2. Holovashchenko S. I. Reformy Petra Mohyly i pravoslavna tserkovnist. P. Mohyla: bohoslov, tserkovnyi i kulturnyi diiach. Kyiv : Dnipro. 1997 <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24801>

3. Yehorova V. Petro Mohyla ta «mohylianska doba»: istoriia ta suchasnist. Visnyk Prydniprovskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury. 2014. № 12. S. 57–64.

4. Isichenko Ihor, arkhiepyskop. Viina barokovykh metafor. «Kamin» Petra Mohyly proty «pidzornoï truby» Kasiana Sakovycha. Kharkiv: Akta. 2017. 348s.

5. Istoriiia ukrainskoi literatury: u 12-ty tomakh. Kyiv : Naukova dumka. Tom 2, 2014. 838 s.

6. Krekoten V.I. Opovidannia Antoniiia Radyvylovskoho. Z istorii ukrainskoi novelistyky. Kyiv : Naukova dumka. 1983. 407 s.

7. Mohyla Petro. Litos. Peredmov, pereklad iz staropolskoi Rostyslava Radyshevskoho. Kyiv: Talkom. 2018. 656 s.

8. Radyshevskiy R. «Litos» i dukhovna spadshchyna Petra Mohyly. Petro Mohyla. Litos. Kyiv: Talkom. 2018. 656s.

9. Sukharieva S. Rytorychnyi prostir polskomovnoi prozy KhUII st. Lutsk: Vezha-Druk. 2015. 370s.

10. Tkachuk R. Polemichna tradytsiia uniinykh pysmennykyv kintsia XYI – pershoi polovyny XYII st.: doba i postati, tekst i protekst, rytoryka i poetyka. Kyiv: KMM. 2019. 462 s.

11. Wałęcki W. Szesnastowieczna proza polska (szkic systematyki). Kraków. 1980.

12. Witczak T. Literatura Średniowiecza. Warszawa. 1990.